

pak *experimentum crucis* jsou léta po zániku Polské lidové republiky a po rozpuštění Polské sjednocené dělnické strany. Tato léta totiž vrhají světlo na chování a jednání Poláků, neterminované již socialistickými institucemi ani těmi prvky systému, které vědomě či nevědomě Poláci uchovali. Odsuzujeme-li složky systému reálného socialismu, a tedy především instituce jako součásti zločinného systému, jak potom máme nazvat ty prvky kapitalistického systému, které podněcují občany ke krádežím, korupci a aférám, jakož i k sebevraždám a prostituci, které vyvolávají bezdomovectví, nezaměstnanost a jiná sociální zla? Je možné tyto instituce nazvat také zločinnými?“ (1: 16-17).

Jednu z hlavních porážek socialistického systému spatřuje Szczepański v tom, že „se neobjevil člověk socialismu, pro něhož byl tento systém plánován a konstruován“. Naopak, každá výměna generací, každý nový ročník mládeže vstupující do veřejného života, místo aby posiloval fungování institucí, oslaboval jejich soudržnost a akceschopnost. Szczepański soudí, „že konstruktéři parlamentní demokracie a plánovitě zaváděného hospodářství volné soutěže by měli tuto lekci budování systému velmi pozorně prostudovat“ (1: 19).

J. Szacki se ve svém referátu zamýšlel nad otázkou revize problémů a úkolů, které polští sociologové formulovali před obrovskými společenskými změnami, jež v Polsku byly odstartovány již mohutnými stávkami v roce 1981 a vyvrcholily zvratem v roce 1989. Tato revize pochopitelně probíhá a její symptomy se velmi výrazně projeví již na třech předchozích sjezdech. Nedostatky sociologické práce v období existence Polské lidové republiky jsou dobře známy a byly již několikrát popsány. Szacki se však nedomnívá, že by bylo možné přínos tohoto období zcela negovat. „Vždyť přece právě v období Polské lidové republiky se polská sociologie dopracovala institucionální infrastruktury, jakou nikdy dříve neměla; rozvinula rozsáhlé mezinárodní styky; ovládla moderní techniky sběru a zpracování dat; vychovala řadu badatelů, kteří – jak se ukázalo – jsou schopni zabývat se v příznivých podmínkách klíčovými otázkami současné společnosti a kriticky k ní přistupovat. Shromáždila také nemalé množství informací o realitě naší země, bez nichž nejsou možné ani sociální dějiny posled-

ních desetiletí, ani věcná analýza dnešní situace, jež je přece výsledkem nejen událostí osmdesátých let, ale také společenských přeměn mnohem delšího období. Krátce řečeno, období reálného socialismu nebylo obdobím zcela ztraceným, i když celkově zajisté nezasluhuje jednoznačně pozitivní hodnocení. V každém případě stojí za věcnou bilanci, jež přihlédne jak ke slabinám, tak k přednostem. Tato bilance nebyla ještě provedena. To se týká samozřejmě jak polské sociologie jako celku, tak díla jednotlivých vědců“ (2: 201-202).

2. *Role sociologů a jejich proměny.* Všichni referující, kteří se touto problematikou zabývali, se shodli v tom, že v nové společenské situaci význam role sociologů vzrůstá, a to například podle Sulka jako volebních poradců, vědeckých komentátorů, badatelů veřejného mínění, ale především jako znalců sociálních problémů, kterých transformace vyvolala velké množství. „Po přelomu roku 1989 mnoha sociologům učarovala politika, byla to však neúspěšná láska. Sociologové, kteří se pokusili změnit svět, se přesvědčili, že si lépe poradí s jeho interpretací. Dnes máme období politické hořečky již za sebou a dominující tendencí se stává profesionalizace. Ti, kteří vsadili na sociologii a věnují jí životní a duševní energii, tvoří nové instituce a pouštějí se do realizace závažných záměrů badatelských, didaktických i vydavatelských. Tyto inovace, tvořící nové standardy a vzory pro následování a nutíce ke konkurenci, pozvolna mění tvář polské sociologie“ (1: 13).

Podle Szackého spočívá hlavní změna role sociologů v tom, že by se měli znovu chopit tradičního úkolu „spoluvytváření společenského sebeuvědomění“, tj. plnit jakousi „osvícenskou funkci vůči společnosti“ (2: 200). Podobně se vyjádřil i Sulek, když prohlásil, že „ti, kteří mění svět jak v zemi, tak v obci, potřebují dnes vědění zvláštního druhu: vědění o podmínkách těchto změn“. Jde o poznatky týkající se vztahu mezi lidmi a institucemi, mezi spontánní a plánovanou činností, mezi „trhem“ a „státem“, jedincem a organizací. Sociolog „není pouze tím, k němuž se přichází s hotovými otázkami, ale také tím, kdo sám otázky klade, a to i takové, které ostatní ještě nechápou. Možná že právě kladení takových otázek je nejvý-

znamnější službou, kterou sociolog může společnosti poskytnout“ (1: 14).

Konečně nemohu přejít, co na toto téma řekl Szczepeński. Po výše zmíněném výčtu rolí, které jako sociolog během svého života plnil, prohlásil: „Nelituji tohoto bohatého života, ale dospěl jsem k závěru, že sociolog má být především učencem, badatelem tvořícím vědu, neboť v každé jiné funkci ho snadno nahradí zástupci jiných praktiků, ale při tvorbě vědeckých poznatků ho nezastoupí nikdo. Mezi všemi povoláními krásnými jako květiny je věda nádhernou růží. A když nám někdo cituje Slowackého a říká, že planou-li lesy, není čas na to litovat růže, odpovídám slovy současné básnířky, která v básni *Litanie k růži* napsala:

A platí pro všechny časy

Ty růže jsou důležitější než planoucí lesy“ (1: 22).

3. *Hlavní aktéři společenské transformace.* I když tohoto tématu se tak či onak týkala celá řada sjezdových vystoupení, zdá se, že nejsyntetičtější a nejhluběji bylo zpracováno v referátu A. Rycharda. Také on si položil základní otázku, kdo tvoří nový řád, zda lidé, nebo instituce.

Pád starého systému byl vynucen masami a probíhal za určité tolerance dřívějších institucionálních elit. První etapa transformace byla zase vedena novými elitami za určité tolerance společnosti. Poté však už hlavními aktéry nebyly podle Rycharda ani elity, ani velké sociální skupiny, nýbrž hlavně jedinci a mikrosystémy kolektivního života.

Autor hovoří o tom, že došlo k dekompozici triády lidé (neboli individuální a skupinové aktéři), organizace a instituce. Pod dekompozici chápá to, že každý z těchto subjektů se řídí odlišnou logikou jednání a racionality, z čehož plyne i odlišná úroveň transformační pokročilosti. Rychard hájí tezi, že hlavními aktéry výstavby nového řádu jsou větší měrou jedinci a skupiny než organizace. Je to dáno nedokonalostí organizační struktury a nedostatky institucionálních pravidel, a to jak v oblasti politiky, tak i ekonomiky. Hlavní síly pádu starého systému (odborový svaz Solidarita, katolická církev a velké státní podniky) nejsou silami, které hrají (nebo by vůbec mohly hrát) roli hlavních aktérů tvorby systému nového.

Autor dospívá k poznatku, že jimi v první etapě transformace byli individuální konzumenti a domácnosti. Bylo tomu tak proto, že zásadní centrální monetaristická rozhodnutí vytvořila institucionální podmínky pro racionalizaci jejich chování, a to ve větší míře než pro racionalizaci chování podniků. Rychard se tudíž přiklání k názoru, že zájmy prosazujícími reformu jsou spíše zájmy konzumentů a daňových poplatníků než zaměstnanců. „Děje se tak proto, že první ekonomický transformační náraz více změnil a racionalizoval chování lidí v jejich individuálních rolích a v jejich rolích členů malých skupin, jakými jsou domácnosti, než lidí v rolích zaměstnanců organizací (včetně průmyslových)“ (1: 31).

Podle Rycharda však existuje ještě další faktor, který posiluje tuto roli individuálních a skupinových aktérů, a to přesun jejich politické aktivity do mikrosféry a do sféry lokální. „Rodiny a jedinci přinucení potýkat se s transformací si vypracovali standardy racionálního přístupu k ní. Mnoho výzkumů ukazuje, že vznikají různé lokální iniciativy (...) a dozrávají společenská hnutí. Charakteristickým znakem této aktivity je, že se ještě nepřetváří v politickou činnost. Lidé nehledají pro vyjádření a realizaci svých zájmů politické organizace, což je však pouze dnešní stav. Nelze totiž vyloučit, že budoucí politika vyrostle z toho, co je dnes mimopolitické. Není pochyb, že se v rámci této aktivity tvoří zárodky občanské společnosti“ (1: 32).

4. *Konstituování nové sociální struktury.* Také touto otázkou se zabývalo několik referátů, zejména v souvislosti s problematikou sociálních nerovností v Polsku, s rekonstrukcí sociální stratifikace a jejím vlivem na reorientaci hodnot, s redistribucí ve vztahu k třídnímu zájmu i s formováním nových elit na celostátní i lokální úrovni. Nejrozsáhlejší a nejvíce vyčerpávající příspěvek na toto téma připravil W. Wesolowski.

Předmětem svého hlavního zájmu učinil a) vytváření třídy kapitalistů, která se podle něj rekrutuje z někdejší „nomenklatury“, z tzv. selfmademanů, z tzv. expertů, z kategorie, kterou nazývá vynálezci, a z těch, kteří byli kapitalisty fakticky nebo v zárodku již ve starém režimu; b) formování střední třídy, jejíž auto-kreace má tři zdroje: drobné kapitály, technic-

ké, ekonomické a sociální poznatky o působení trhu, o produktech a o obchodních kontraktech, a konečně schopnost podstupovat individuální riziko; c) přeměny inteligence, z níž se rekrutují kapitalisté a střední třída, čímž se zmenšuje její počet, která se stává méně etatickou a více tržní, čímž se sblíží se s třídami velkých i menších podnikatelů, a která mění charakter svých kulturních zdrojů, tzn. že její hlavní zdroj, jímž je vědění, se stává experimentálnější a méně humanitní; d) dekompozici dělnické třídy, jejíž část se ocitá mezi trvale nezaměstnanými, část dokáže překonat ekonomické těžkosti a část vstupuje do řad drobných podnikatelů; e) přeměny rolnické třídy, uvnitř níž se projevují tři tendence: petrifikace existující rozdrobené a zaostalé agrární kultury, rychlá modernizace struktury, vynucená ekonomickou nezbytností, a novátorské spojení modernizace agrární struktury se zvláštním typem industrializace vesnice.

5. *Změny v hodnotově normativní sféře.* Z poměrně velkého množství sjezdových vystoupení na toto téma považuji za nejpozoruhodnější referát A. Jawlowské, která vyšla z obecné teze, že dynamika změn v hodnotově normativní oblasti je vždy, a nejen dnes, oscilací mezi řádem a jeho absencí, zpochybňováním i obhajobou, bouráním i tvořením nových kulturních pořádků. „A obvykle máme co činit se směsí řádu a jeho absence čili se situací, v níž existují oblasti lidské aktivity nepodřízené hodnotám a normám, a tudíž nepředvídatelné“ (2: 16). Jawlowská se domnívá, že „v současné době

procesy rozpadu hodnotově normativní sféry převládají nad procesy vytváření normativního řádu, a nepředvídatelné i normami čitelnými pro všechny nedeterminované oblasti jsou rozsáhlejší než ty, v nichž se badatel i běžný člověk může s jistotou pohybovat“ (tamtéž). Současná etapa rozpadu je výsledkem dvojího zhroucení. Po pádu levicové utopie došlo i k pádu utopie pravicové, poskytující vizi všeobecného blahobytu a dokonalého řádu, jež jsou okamžitě dosažitelné díky zázračné sebe-regulující síle svobodného trhu. „Rozpad hodnot, na nichž byly založeny obě protikladné koncepce, přetrvává a způsobuje zmatek v mnoha oblastech života, a to jak soukromého, tak veřejného. Jeho některými symptomy jsou neprůhlednost významů slovníku užívaného v politickém diskursu, nečitelnost používaných symbolů, nedostatek víry v lepší zítřky a pád všech autorit“ (2: 17). Autorka poté podrobněji analyzuje, jak se tato obecné tendence konkrétně projevuje v různých oblastech života polské společnosti.

V své recenzi jsem mohl informovat doslova pouze o zlomku názorů, které se na devátém sjezdu polských sociologů objevily. I z nich si snad čtenář může učinit alespoň zcela základní představu o významu a přínosu tohoto setkání. Nepochybuji o tom, že stejně společensky i vědecky závažný byl rovněž 10. sjezd, který polští sociologové připravili na 22.-25. září 1997 do Katovic.

Jan Sedláček

Edward O. Wilson: O lidské přirozenosti

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1993, 248 s.

E. O. Wilson, americký entomolog a populační genetik, zakladatel nového vědního oboru sociobiologie (*Sociobiology: The New Synthesis*, 1975) označuje v předmluvě k českému vydání (z angl. originálu *On Human Nature*, Cambridge, MA: Harvard University Press 1978) tuto svou knihu za populární úvod do sociobiologie člověka. Kniha začíná dilematem o vztahu myšlení a dědičnosti a pokračuje dalšími devíti kapitolami: o dědičnosti, o individuálním vývoji, o vzniku nového, o agresivitě, o sexua-

litě, o altruismu, o náboženství a o naději. Už z pouhých názvů kapitol a též z podtitulu knihy „Máme svobodnou vůli, nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?“ je patrná značná nesourodost vytyčovaných problémů, pohybujících se mezi přírodními a společenskými vědami a filozofií.

Už v 70. letech prošly Wilsonovy názory ostrou kritikou, místy i zcela odmítavou polemikou, která dosud pokračuje mezi představiteli nejrozumnějších vědních oborů (Sahlins 1976, Caplan 1978, Thorpe 1974 a zejména van der Dennen 1986, 1995). Přes velké zjednodušování mnoha otázek a jejich redukcionismus sociobiologie není v žádném případě pavědou, ale

její stoupenci upozorňují na některé závažné problémy, jako je význam evoluční selekce v malých skupinách, na problém altruismu a na evoluční fitness.

V této recenzi si chceme zevrubněji povšimnout jen těch sporných východisek a generalizací, které přivedly Wilsona až k mýtu o domnělé „vrozené agresii“ u člověka jako příčině násilí a válek. Jako doklad toho, že lidé jsou „vrozeně agresivní“ uvádí Wilson válčení mezi primitivními národy. Války podle Wilsona nebyly ničím jiným než organizovanější technikou agrese, a to po celé lidské dějiny, od tlup primitivních lovců-sběračů, až po průmyslové státy (s. 98).

Wilson o válce píše takto: „Válku je možné definovat jako násilné zhroucení složité a pevné struktury teritoriálních tabu dosud sociálními skupinami dodržovaných. Hybnou silou většiny válečných činností je etnocentrismus, iracionální přehnaná loajalita jedinců k svému rodu a ke svým soukmenovcům. Primitivní lidé vesměs rozdělují svět na dvě hmatatelné části: na blízké okolí jejich obydlí, rodné vesnice, příbuzenstvo, přátele, krotká zvířata a čaroděje, a na vzdálenější svět sousedních vesnic, mezikmenových spojenců, nepřátel, divokých zvířat a duchů. Tato elementární topografie ulehčuje rozlišovat nepřátele, které je možné napadnout a zabít, od přátel, s kterými to udělat nelze. Kontrast se ještě zvýší tím, že se status nepřátel zredukuje na něco strašidelného až nelidského“ (s. 109).

Wilson pohlíží na válku – minimálně na primitivní válčení – nejprve jako na vnitrodruhovou formu „teritoriální agrese“, poté mění důraz z „vrozené agrese“ na „etnocentrismus“ jako hybnou sílu většiny válečných činností. Avšak teritorialita není klíčovým motivem ani primitivního válčení; etnocentrismus může být nutnou, ale nedostačující podmínkou pro její výklad.

Později Wilson definuje agresii „jako každý fyzický akt či hrozbu akce jednoho individua, která omezuje svobodu či genetickou způsobilost druhého jedince“. Podle této definice válčení jasně konstituuje „agresi“. Avšak tato definice je příliš obecná, aby byla užitečná.

Wilsonova odpověď na otázku – jsou lidé „vrozeně agresivní“ – obsahuje logické chyby stejně jako problematické empirické důkazy.

Především válka není důkazem pro „vrozenou agresivitu“ a *vice versa*. Tvzení, že příčinou válek či jejich manifestací je „vrozená agrese“, je tak naivní a zjednodušující, jako že násilnění je způsobeno „vrozeným sexuálníм pudem“ nebo že kanibalismus je způsoben masožravými schopnostmi člověka.

Omyl takzvané subrepce (subreption) spočívá v logicky nelegitimní následné substituci termínů či definic v argument, tj. drobné nepozorovatelné změny a dezinformace. Podle Wilsona je válka formou či technikou agrese či jinak: válka je podřídou třídí agresivního chování. Logikou v pozadí toho je tato redukční rovnice:

agrese = násilí = kolektivní násilí = válka.

Tato rovnice zahrnuje dvojí subrepce. Není samo sebou evidentní, že agrese se dá ztotožnit s násilím a není též evidentní, že násilí se rovná válčení (či válekchytivosti), tedy je obtížné evidentní, že agrese může být ztotožněna s válčením.

Kumulativní omyl spočívá v tom, že to, co se týká individua, nemusí se týkat skupiny. Válka prostě není individuální agrese. Na to už poukázalo mnoho autorů sociologů, politologů i agresologů (White, Scott aj.). Válka je podle nich bojem mezi sociálními organismy, nikoli individui. Její výklad je tedy sociální či kulturní, a nikoli psychologický. Válka je fenomén odlišný od individuálního agonistického chování a též od skupinových bojů uvnitř společnosti. Problém války nelze řešit na základě individuálního chování. Válka je konfliktem mezi lidskými společnostmi a jako taková má aspekty, které jsou mezi individui neznámé. Válka je specifickou kategorií kolektivního násilí (J. van der Dennen: *The Origin of War. The Evolution of Male-Coalitional Reproductive Strategy*, Vol. 1-2. Groningen, Origin Press 1995).

Ve válce se mnoho jedinců angažuje v násilném, destruktivním chování – stejně jako ve velmi kooperativním a konstruktivním chování, a nemá smysl tvrdit, že jejich chování je agresivní nebo že jedná na základě agresivních motivů. Též mezi válečnými motivy primitivních lidí „agresivita“ (nenávisť, hostilita atd. je mylně ztotožňována s agresivitou) je ve skutečnosti velmi slabým motivem (van den Dennen, c.d. 1995).